

Frihet, Februar 2006. Finn Tschudi

Frihet som motmakt: Venstresiden må ta frihetsbegrepet tilbake!

Ved årsskiftet ba Klassekampen 40 fra venstresiden om å gi uttrykk for hva de så som viktige utfordringer for venstresiden. Det var bare to som direkte tok opp kamp for øket frihet. Martine Aurdal beklaget høyresidens ”retoriske fremmarsj” når det gjelder frihet og skrev: ”Det er på tide å ta ordene tilbake og fylle dem med nytt innhold”, og hun pekte på at ”sosiale løsninger er til for å bevare individets frihet”.

Målsetningen med denne artikkelen er å løfte frem et frihetsbegrep som er i tråd med Martine Aurdals perspektiv og som kan spille en overordnet og samlende rolle for alle med tilhørighet til og sympati for venstresiden.

I høyresidens retoriske fremmarsj har ”frihet” fått en spesiell betydning, særlig i nyliberal tenkning. Nødvendigheten av et ”fritt marked” er her et mantra og staten skal spille en minst mulig rolle. På et personlig plan ses frihet først og fremst som ensbetydende med fravær av konkrete inngrep (såkalt ”negativ frihet”), og lover og skatter ses som nødvendige onder. Dette frihetsbegrepet spores gjerne tilbake til Hobbess på 1700 tallet. Det må betraktes som atomistisk fordi det tar utgangspunkt i menneskers isolerte liv og ikke at vi lever i og er avhengig av et samfunn. Jfr. Thatcher’s berømte (beryktede!) utsagn: ”Det finnes ikke noe samfunn”.

Dagens nyliberale (libertarianske) utforming av frihetsbegrepet er først og fremst fordelaktig for entrepenører og forretningsstanden. Det tjener de herskendes interesser som når for eks. George W. Bush snakker om at USA slåss for ”frihet” i Irak. Det er godt dokumentert at han inngår inn i en årtier gammel USA tradisjon hvor et sentralt mål er kontroll med oljeresurser. Se for eks. David Harvey’s utmerkete bok ”A Brief History of Neoliberalism” som kom i fjor.

Det finnes imidlertid et helt annet, og langt eldre frihetsbegrep som har aner tilbake til den romerske republikk, og som spilte en viktig rolle både i opprettelsen av den franske republikk og for USAs konstitusjon. Det kalles derfor gjerne for det republikanske frihetsbegrep, men er mindre kjent hos oss. Det må ikke forveksles med noe det republikanske parti i USA i dag står for! Philip Pettit er den fremste talsperson for dette perspektivet på frihet. Han er fra Irland og har mesteparten av sitt yrkesliv vært professor i politisk filosofi i Canberra i Australia og er nå ved universitetet i Princeton. Denne artikkelen bygger særlig på hans bok fra 2001: ”A theory of freedom”, men også på noen av hans tidligere bøker og artikler.

For Pettit er det republikanske ideal for frihet ”ikke-dominering”. Dette står i kontrast til det nyliberale ”ikke-inngrep” idealet. ”Ikke-dominering” er på noen områder langt mere vidtfavnende enn ”ikke-inngrep”, men på andre områder snevrere.

Særlig i utdypingen av det vidtfavnende kan det republikanske frihetsbegrepet ses som en viktig utfordring for venstresiden. Ut fra et ikke-inngreperspektiv på frihet er slaven ”fri” så lenge han behandles pent. Men for Pettit er slaven ikke fri så lenge herren vilkårlig kan behandle slaven etter sitt eget forgodtbefinnende. Et annet

nærliggende eksempel er kvinnens stilling i et patriarkalsk samfunn. Kan vi rose oss av at vi ikke lengre har slaver og at patriarkalske strukturer er svekket?

Men hvordan er det med arbeideres stilling? Union-saken er et avskrekkende eksempel på at eiere vilkårlig, etter eget for godtbeholdende, kan gjøre en hel arbeidsstokk arbeidsløs. Arbeiderne blir dermed dominert. Det betyr at deres livssituasjon blir forverret og deres valgmuligheter tilsvarende begrenset. Dette illustrerer en svakhet ved vårt lovverk, og det er å håpe at den nåværende regjering virkelig vil satse på å forbedre lovverket slik at vilkårlige nedleggelse kan unngås. Dessuten er det jo ikke bare arbeiderne som blir rammet, også familiene og nærmiljøet blir skadelidende. Så lenge vi ikke har et lovverk som beskytter mot vilkårlige nedleggelse vil arbeider i slike bedrifter forbli dominert.

Å bli dominert innebærer altså at en persons valgmuligheter blir innsnevret. Dette kan skje på mange forskjellige måter. Manipulerende reklame er et eksempel. I den grad reklame får en til å kjøpe noe en egentlig ikke har behov for viser dette at en er blitt dominert, gjort ufri. Trusler er et annet eksempel siden dette vil få noen alternativer til å fremstå som langt mer kostbare enn ellers. Andre måter å bli dominert på er ved løgn, eller ved at viktige sider i en sak blir underslått.

Å ha omfattende erfaringer av å være ufri – å bli dominert – vil få alvorlige konsekvenser. Den dominerte opplever sin sårbarhet og kan ikke fritt se den andre i øynene. Han vil lett henfalle til underdanighet, kanskje også smising og sluhet. Derved blir det vanskelig å realisere sine egne prosjekter, en må leve i skyggen av makter som vilkårlig kan gripe inn i ens liv. Den ufrie vil ha smertelige opplevelser av ikke å bli hørt, ikke nå frem med sin egen stemme. Fra dette utgangspunkt er Gerhardsens visjon et epokegjørende frigjøringsprosjekt: Arbeidere skulle ikke lenger behøve å stå med lua i handa og måtte bukke og skrape.

Hva innebærer det så å være fri, å ikke være dominert? Pettit beskriver dette med det fremmedartede begrepet å ha ”diskursiv kontroll”. Det vil si at en uten frykt kan delta i samfunnsdebatter og mer allment i samfunnslivet. Slik frihet innebærer at en kan fremstå som en aktet medborger som møtes med respekt, og som uten blussel kan se den andre i øynene. I motsetning til den ufrie vil den som er fri ha alle muligheter til både å bli sett og hørt. Adam Smith – som ikke bare fortjener vondord for å ha beskrevet fortrefelighet ved det frie marked – hadde et lignende uttrykk nemlig: ”å kunne vise seg offentlig uten skam.”

Før jeg ble kjent med denne uttalelsen syntes jeg nok at det var utidig å mase om fattigdom i Norge; vi er jo så rike? Smiths uttrykk åpnet mine øyne: I dagens samfunn kan en lett finne eksempler på å ikke kunne vise seg offentlig uten skam. Tenk på en enslig forsørger med liten inntekt og med barn på en skole som har dyre klasseturer. Å ikke være i stand til å fremtrylle midler til deltakelse kan være en kilde til dyp skam! Mer allment er poenget at det gjennomsnittlige eller typiske inntektsnivå er av langt mindre betydning enn skjevheten i fordelingen. Jo større skjevheter, desto flere vil det bli som kan ha vanskeligheter med ”å kunne vise seg offentlig uten skam”. Følgelig er det en viktig oppgave å arbeide for en mindre skjev inntektsfordeling.

”Frihet” kan få noe høytflyvende og abstrakt ved seg hvis det ikke klart og entydig knyttes til andre begreper. Pettit tar et spennende grep ved å knytte frihet til ansvar. Bare det du gjør ut fra et fritt valg kan du stilles til ansvar for. Du kan ikke stilles til ansvar for noe du har gjort dersom du ikke hadde frihet til å velge. Pettit anvender flittig dette kriteriet og appellerer til vår intuitive felles forståelse av begrepene frihet og ansvar. Du vil altså ikke kunne stilles til ansvar for handlinger som ikke springer ut av din frihet. Dersom det på den annen side er rimelig å stille deg til ansvar for en handling så har du fritt valgt den. Jeg innbyr leseren til å teste ut i hvilken grad denne sammenhengen virker rimelig ut fra sine egne erfaringer.

I mange tilfeller er det imidlertid ikke lett å avgjøre om handlinger er resultat av frie valg eller for eks. av manipulering. Noen overfeite i USA vil gå til sak mot McDonald fordi villedende reklame har forledet dem til å spise for mye usunn mat. Før jeg begynte å arbeide med det republikanske frihetsperspektivet var jeg tilbøyelig til å tenke at ”de kan takke seg selv”. Legg merke til at dette er noe som klart følger av den nyliberale ”ikke-inngrep” tenkningen. Ingen har fysisk tvunget dem til å gaffe i seg enorme mengder hamburgere. Fordi reklame kan være sterkt forførende tror jeg nå at dette ikke er en riktig måte å tenke på. Mitt poeng er at for slike grensetilfeller vil offentlig debatt – gjerne inkludert rettssaker – være viktig for å avklare grenser (i den grad dette er mulig).

Et gjennomgående trekk ved Pettits eksempler på dominering er at den dominerte som regel har mindre resurser enn den/de som dominerer. Relevante resurser kan for eks. være fysisk styrke, politisk autoritet, sosiale forbindelser, økonomiske tilganger, sosial og ideologisk status, tilgang på kunnskap o.s.v. Den som blir dominert har mindre makt, det vil si preges av relativ avmakt. Siden det bør være en helt sentral målsetning for samfunnet å fremme mest mulig frihet blir det en viktig oppgave å peke på kilder til motmakt for de ufrie. Min tittel: ”Frihet som motmakt” er også tittelen på en av Pettit’s artikler.

Han påpeker at vi må arbeide for tiltak som i størst mulig utstrekning kompenserer for ubalanse i tilgang til resurser, og han beskriver tre typer tiltak. For det første har samfunnet behov for lover og forskrifter som beskytter mot dominering. I Norge står vi idag ovenfor en stor utfordring ved at arbeideres rettigheter stadig blir innskrenket. Fagforeninger vingeklippes ved innføring av mer lokale oppgjør. Videre medfører privatisering større muligheter for eiere til å ta beslutninger på tvers av arbeidstakeres interesser. Dette er et perspektiv som ikke bare er relevant for unionsaken men også for å forstå flyvelederens kamp og aksjonene til norske SAS flyvere. Forskrifter for helse, miljø og sikkerhet og maksimal lengde på arbeidsdagen, regler mot usaklig oppsigelse er andre relevante eksempler.

For det andre er det ikke bare offentlige lover og forskrifter som vil være viktige for å minske dominans: Et sterkt sivilt samfunn er også av stor betydning. En lang rekke organisasjoner kan gi viktige bidrag til å støtte motmakt: Noen eksempler er: Forbruker- og miljø- bevegelser, interessegrupper for spesielle sykdommer, og andre utsatte grupper, kvinneorganisasjoner, KROM (for fangers rettigheter), og fagforeninger.

Den tredje type tiltak er ikke mindre viktig: Myndiggjøring – styrking av den enkeltes kraft til å stå imot dominering. Her vil undervisning ha en sentral plass. Når det for

eks. gjelder manipulering i reklamen bør en styrke programmer som hjelper elevene til å gjennomskue slik manipulering. Sosiale velferdsprogrammer som for eks. tilgang til helsetjenester, kommunikasjon og transport, og selvsagt dekning av grunnleggende behov, boligforhold og ernæring er også av avgjørende betydning.

Et viktig trekk ved ufrihet er opplevelse av sårbarhet, for eks. å ikke bli hørt. En slik forståelse vil være spesielt viktig overfor mennesker som er havnet ille ut slik at de for lengre eller kortere tid blir avhengige av ulike hjelpeinstanser. De må møtes med respekt, få mulighet til å fortelle sin historie, og finne frem til sine egne forslag til tiltak. Derved kan gode sirkler skapes: Ved å bli møtt som ansvarlige medborgere vil de nettopp få muligheter til å komme i en slik posisjon!

I den grad de ut fra rigide retningslinjer behandles som ”kasus” vil dette øke sårbarhet og de kommer lett inn i onde sirkler: Øket sårbarhet og enda mindre respektfull behandling. Undersøkelser fra Australia har vist at for svært mange er det viktigere å oppleve seg rettferdig behandlet, og bli møtt med respekt enn hva det konkrete utfallet måtte bli. Prosess er med andre ord viktigere enn utfall! Når jeg av og til leser om klienter som raserer sosialkontorer eller på andre måter opptrer voldelig undrer jeg på hvordan de har blitt behandlet. Mennesker som ikke møter respekt i storsamfunnet kan drives til grupper som befinner seg på kanten av samfunnet hvor helt andre normer gjelder, for eks. kriminelle og voldelige miljøer

Den nyliberale frihetstradisjonen stiller seg i liten eller ingen grad positivt til ”frihet som motmakt”. Fordi man i denne tradisjonen legger så stor vekt på ”ikke-inngrep”, blir lover og forskrifter sett som nødvendig onde som bør ha minst mulig omfang – til fordel for ”frie markedskrefter”. Dette henger sammen med tradisjonens atomistiske utgangspunkt som står i klar motsetning til den republikanske tradisjonen ned sitt relasjonelle utgangspunkt. Vi lever i samfunn med andre mennesker som gjensidig påvirker hverandre. Lover blir da ikke et nødvendig onde, men snarere en garanti for frihet; det vil si en sterk stat er nødvendig

Dette betyr ikke at statsmakten skal vokse uhemmet. Tvert i mot er det viktig med stadig kontroll og årvåkenhet slik at særinteresser for privilegerte grupper ikke får gjennomslag på bekostning av allmene interesser. Svekket denne kontrollen bidrar dette til å øke maktbaserte ulikheter i samfunnet! Et aktuelt eksempel vil være å sikre allmenheten adgang til attraktive strandområder, og foreløpig ser den nye regjeringen ut til å representere et lyspunkt på dette området.

Når det gjelder styreform er demokrati nødvendig men langt fra tilstrekkelig for å sikre at ikke utsatte grupper blir dominert. Mulighet for flertallstyranni er et allment problem ved demokratiske styreform. Dette kan også være et problem i Norge, her er det viktig å for eks. å høre samenes stemme!

Pettits syn på staten bærer preg av at alle institusjoner er feilbarlige. Derfor trenger vi et system av gjensidig kontroll som utøves av mest mulig uavhengige instanser. Kritiske stemmer bør sikres muligheter til å bli hørt! (Jeg har vanskelig for å akseptere både latterliggjøring av SV, og forsøk på å få alle SV’ere til å gå i takt.)

Et spesielt problem som gjelder både statlige, private og halvstatlige institusjoner er folks mulighet til å nå frem med berettiget kritikk. Dersom kritikk innebærer

sanksjoner er dette et alvorlig inngrep i ansattes frihet. Etter halvprivatiseringen av helsevesenet ser jeg stadig eksempler på at ansatte som kritiserer foretakets politikk og retningslinjer utsettes for trakassering, og det finnes en rekke eksempler på trusler om oppsigelse. Ikke bare er dette ille for de som får munnkurv, det rammer jo i neste omgang oss alle! Riktignok finnes det tilløp til lovgivning som skal sikre varslere, men det gjenstår å se om dette bare blir skuebrød.

Avslutningsvis: Kamp for frihet vil aldri kunne vinnes en gang for alle. Det er en stadig pågående prosess. Jeg håper at flest mulig kan delta og at vi kan utveksle erfaringer fra forskjellige områder i denne mangslungne kampen.

Finn.Tschudi@psykologi.uio.no

Forfatteren er pensjonert professor i psykologi